

Sárkány Péter³

AZ ELMÉLET GYAKORLATA SZAKMAI HITELESSÉG ÉS ELMÉLETI OKTATÁS

THE PRACTICE OF THEORY PROFESSIONAL AUTHENTICITY AND THEORETICAL TEACHING

Abstract

My study raises questions regarding specific relation between professional authenticity and practice of theoretical teaching in social work education. By interpretation of the relating topical literature in German I explore the actual theories of professionalism.

A szakmai hitelesség meghatározásának nehézségei

Ha nem egy konkrét szakember hitelességéről, hanem egy egész tudományterület és szakmai gyakorlat hitelességéről beszélünk akkor érdemes azokat az általános hiányosságokat kiemelni, amelyek megnehezítik a szakmai hitelesség meghatározását és az elméleti oktatás sikerességét.

a.) Az egyik lényeges hiányosság a szociális szakmák késői önállóodásával magyarázható. Az önálló szociálpedagógia/szociális munka mint szakma, tudomány és képzés a huszadik század első felétől alakul ki fokozatosan. Ráadásul Kelet-Közép Európában csak a rendszerváltás tette lehetővé a szociális segítőszakmák tudományos szempontokat is figyelembe vevő művelését.⁴ Magától értetődő, hogy egy ilyen későn kialakuló alkalmazott tudomány hitelesség-problémával küzd, főleg ha

³ Dr. Sárkány Péter PhD, főiskolai tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola Társadalomtudományi és Romológiai Tanszék

⁴ A szociális munka professzionalizációjához lásd: Kozma 2007

ezeket a szakmákat a már nagy múlttal rendelkező foglalkozásokhoz hasonlítjuk. Gondoljunk itt elsősorban a papnak, az orvosnak, a jogásznak, a pszichológusnak vagy akár a pedagógusnak a társadalom által biztosított szakmai hitelességére. Önmagában ezeknek a képzéseknek az elvégzése már megelőlegezi a szakmai hitelességet. A társadalom jelentős része pozitívan ítéli meg az említett szakmákat, még mielőtt a konkrét szakember viszonyulása szóba kerülne. Ebből a szempontból megállapítható, hogy a szociálpedagógia és a szociális munka még mindig tekintély-deficittel küzd, hiszen a szociálpedagógus és a szociális munkás tevékenységével kapcsolatban még meglehetősen sok negatív előítélet és az ismeretek hiányával magyarázható tájékozatlanság tapasztalható.

b.) Az előző szemponttal szoros összefüggésben egy másik aspektus is befolyásolja a szociális munka hitelességét, nevezetesen az, hogy ennek a szakmának a művelésében és főleg a képzésében még mindig elég nagy számban rokon, de mégis eltérő logikájú diszciplínák és szakmák bábáskodnak. Gondolok itt elsősorban az orvostudományra, a pedagógiára, a pszichológiára vagy a teológiára. Több képzési programban megfigyelhető például a pedagógiai vagy a pszichológiai megközelítések túlsúlya. Ebből következik, hogy a szociális szakma tudományos és szakmai szempontból még mindig komoly autonómia-deficittel küzd.

c.) A tekintély-deficit és az autonómia deficit mellett, egy harmadik tényező még erőteljesebben befolyásolja a szociális szakmák hitelességét. Ezek azok az elméletek, amelyek a különböző szakmák sajátosságait írják le. Ebből a szempontból megállapítható, hogy a különféle tankönyvek meglehetősen sokszínűen mutatják be a szociálpedagógia és szociális munka szakmaiságát, mivel a szakirodalomban számos szakmaszociológiai paradigma érvényesül (Vö.: Kurtz 2008). Az egyik leggyakoribb szemlélet az úgynevezett tulajdonságközpontú elmélet, amely a klasszikus szakmák fontosabb tulajdonságait rögzíti és ennek alapján dönt arról, hogy egy kérdéses szakma milyen mértékben tekinthető igazi vagy ha úgy tetszik „hiteles” szakmának (Knoll 2010). Mint köztudott ezzel a megközelítéssel az a probléma, hogy a szociálpedagógia/szociális munka szakmaiságán ugyanazon kritériumrendszer kéri számon, mint amelyek a klasszikus szakmákat (orvos, jogász vagy pedagógus) jellemzik. A másik két ismert szakmaszociológiai irányzat a funkcionális és a hatalomközpontú megközelítés. Az első a szakmaiságot a világosan elkülöníthető funkcióban látja, a második viszont egy szakma befolyására kérdez rá, és azt állítja, hogy a

szakmaiság legfontosabb mércéje ennek a befolyásnak a mértéke (Knoll 2010). Ha kizárólag az említett szakmaelméletek elvárásainak kívánunk megfelelni az oktatás során, akkor magunk is hozzájárulunk a szociális szakmák hitelvesztéséhez. A szociálpedagógia vagy a szociális munka ugyanis a klasszikus szakmák alapján kiemelt jellemzőknek nem tud megfelelni (Vö.: Schütze 1992). A pontosan körülhatárolható funkció és a jelentős társadalmi befolyás kívánalma is igen csekély mértékben tud megvalósulni. Ezt ráadásul a szociális szakmáról kialakult különböző negatív előítéletek felerősítik. Ilyen például az az előítélet, miszerint a szociális munka az orvostudományhoz vagy a pszichológiához képest a kevésbé súlyos problémákat kezeli. Ráadásul ezt az előítéletet a szociális szakemberek alacsonyabb kereseti lehetősége is felerősíti (Vö.: Galuske 2003, 133-144).

A fent vázolt deficiteket figyelembe véve meggyőződésem, hogy a szakmai hitelesség helyes értelmezése érdekében és a nemzetközi trendekkel összhangban, a magyarországi oktatásban is inkább azokat a szakmaelméleteket kellene figyelembe venni, amelyek nem tulajdonságkritériumok, funkciók vagy a hatalom birtoklásának nézőpontjai alapján tájékozódnak, hanem a szociális szakmára jellemző cselekvési struktúrát vagy a szociális munka rendszerét elemzik. Tehát azt állítom, hogy a szociálpedagógia és szociális munka elméleti oktatásának gyakorlata során, elsősorban ezekből a szakmaelméletekből kellene kiindulni. A szakmaelméletek ugyanis összekötik a szociálpedagógia és szociális munka gyakorlatát az akadémiai igényű diszciplináris eleméletekkel. Vagyis a szakmai identitásra és hitelességre törekvő oktatás akkor lehet eredményes, ha a diszciplína és a praxis összefüggését a szociális professzió jellemzői felől közelíti meg. Ennek alapján dolgozza ki nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti oktatás követelményeit is.

Kortárs szakmaelméletek

Állításom alátámasztása érdekében a továbbiakban röviden három kortárs szakmaelméletet mutatok be. Mindhárom elméletet azonos szempontok alapján vázolólok. Először a szakmáról megfogalmazott fontosabb állításait rekonstruálok, majd ezeket összefüggésbe hozom az általuk képviselt tudományelméleti és módszertani háttérrel.⁵

⁵ A kortárs szakmaelméletek részletesebb értékeléséhez és elemzéséhez lásd: Sárkány 2013

a.) Nyitott szakma (Hermeneutikai elmélet)

A szociálpedagógia kiemelkedő képviselője, Burkhard Müller a szociális szakmák alapvető jellemzőit meghatározott képességekhez köti. Ilyenek a nyitottság, a gyakorlati területek problémáiba és a kliensek életvilágába való elmélyülés képessége valamint a szakember sajátos személyes etikai tartása (Müller 2012, 955-972). A szociálpedagógia szakmaisága szerint sajátos formát ölt, hiszen olyan kérdésekkel és problémákkal foglalkozik, amelyeket nem alakít át szakkérdésekké. Ezért a szociálpedagógia szerint nyitott szakma. Szakmaiságát az alábbi fogalmak írják körül: életvilág-irányultság, participáció vagy éppen a képessé tétel (uo.). Ezek a célok nehezen összeegyeztethetők a szakértő szerepével, mivel a szociálpedagógiában/szociális munkában nem lehet zárójelezni a kliens hétköznapi problémáit, nem lehet a kliens akarata ellen vagy intézményektől függetlenül cselekedni (uo., 966). Ezért Müller érvelése szerint szakmaelméleti szempontból a legfontosabb kérdés, hogy a „szociális munka tudása” hogyan határozható meg. A szociális szakmák szerint „szerény szakmák”, mert számos – első megközelítésben egymásnak ellentmondó – tényező között kell az egyensúlyt megtalálni (uo. 966). Ilyen helyzetek például a problémák elemzésének és koncepciók kidolgozásának feladata, anélkül, hogy szem előtt tévesztenénk az egyes ember egyszerűségét; Az egész ember életösszefüggését kell figyelembe venni, miközben a soron következő apró lépésekre is koncentrálni kell; Krízis szituációkat kell kezelni úgy, hogy a kliens döntési szabadsága ne sérüljön, és így tovább. (uo. 967). Az így vázolt nyitott és szerény szakma két fontos feltevésen nyugszik. 1.) A szociális szakmák alapvető kérdése az életvilágra, a megküzdési feladatokra és a társadalmi problémákra vonatkozik (Müller 2006, 18-19). A tudományos vizsgálódás ezeket leírja, majd a szakmai gyakorlat és a bennük rejlő erőforrásokat feltárja. 2.) A másik fontos feltevés szerint pedig a szociális munka mindenekelőtt kapcsolati munka. Ezért ezen a szinten a tudománynak értelmezési feladata van (uo. 9).

A fentiekből kitűnik, hogy Müller megközelítése a hermeneutikai hagyomány, a fenomenológiai paradigma és a különböző hétköznapi-elméletek belátásain nyugszik.

Számára a szociálpedagógia nem más, mint a szociálpedagógiai esetek értelmezése. Müller egyenesen az „esetmegértés művészetéről” beszél. Szakmai szempontból létfontosságú, hogy mit nevezünk szociálpedagógiai esetnek. A szakember elsőrendű feladata, hogy egy elbe-

szélt történetet szociálpedagógiai szempontból értelmezzen (Müller 2006).

b.) Emberjogi szakma (rendszer szemléletű megközelítés)

A szociális munka egyik kiemelkedő teoretikusa, Silvia Staub-Bernasconi szerint a szociális munka csak akkor válhat komoly tudománnyá és szakmává, ha a saját ügynevezett harmadik mandátumát is figyelembe veszi. Ez a harmadik mandátum pedig nem más, hangsúlyozza jelentőségteljesen, mint a szociális munka tudományos-módszertani és etikai alapjai (Staub-Bernasconi 2007). Egy önálló szakma meghatározott tudományos bázison és etikai elveken nyugszik. Felfogása szerint ez a két elem a szakszerű szociális munka lehetőségfeltétele. A szociális munka etikai alapja pedig egy a szakma által meghatározott és kötelező érvénnyel bíró etikai kódex. Mindez azt jelenti, hogy a kettős mandátumból fakadó konkrét dilemmák (segítés versus kontroll) feloldása során a szociális munkásnak erre a harmadik mandátumra kell támaszkodnia. Staub-Bernasconi a szakmai etikai kódexen kívül az általános etikai megalapozás érdekében az emberi jogokra hivatkozik. „Az emberi méltóság alapeszméjének és az emberi jogoknak a bevezetése az oktatási tervekbe, a képzésbe és a gyakorlatba, annak minden filozófiai, vallási, elméleti, gyakorlati és tapasztalati következményeivel együtt egy olyan pillér lenne, függetlenül a társadalmi nyomástól és idegen megfogalmazásoktól, amely etikai ítéletek és egyértelmű feladatok megfogalmazását tenné lehetővé” (Staub-Bernasconi 2006, 287; fordítás tőlem – S.P). Mindennek alapján a szociális munkát mint emberjogi szakmát határozza meg. Ez a szakmafelfogás nála szervesen illeszkedik a szociális munka rendszer szemléletébe. A rendszer szemlélet az egyén és a társadalom kapcsolatának komplex elmélete, amely kimondja, hogy „minden ami létezik vagy egy rendszer vagy egy rendszer része“(uo., 270). Így a szociális problémák valójában az egyén és a szociális rendszer interakcióinak a problémái (uo. 270). Ebből kifolyólag egyetlen szociális probléma sem magyarázható kizárólag egy diszciplína keretén belül. Biológiai, pszichikai, szociológiai, kulturális, környezetvédelmi stb. okok egyaránt hozzájárulhatnak a szociális problémák kialakulásához. Staub-Bernasconi felfogásában tehát a szociális munka egy sajátos rendszer, amelynek elsőrendű feladata a különböző rendszerek közötti közvetítés oly módon, hogy az emberi jogok kibontakoztatását elősegítse.⁶

⁶ Staub-Bernasconi megközelítésnek etikai vonatkozásaihoz lásd: Sárkány 2011

c.) Identitás nélküli szakma (posztmodern elmélet)

Heiko Kleve szerint a szociális munka identitása, a mai kor kihívásainak megfelelően, posztmodern identitásnak tekinthető. Többszörös identitásról van szó, amely szembehelyezhető a modern identitás egyértelműsége, egységessége és ellentmondás-nélküliségre való törekvésével. Ennek megfelelően határozható meg a szociális munka mint diszciplína és szakma. „A szociális munka egy (világos, egyértelmű, tartós és ellentmondásmentes) identitást nélkülöző szakma és diszciplína, identitása inkább az identitás nélküliség.” (Kleve 2000, 13; fordítás tőlem – S.P.). Kétségtelen, hogy ez a meghatározás első megközelítésben elég ellentmondásosnak tűnik, hiszen éppen attól nevezünk valamit szakmának és/vagy diszciplínának, mert jellemzői világosan körvonalazhatók, s ezáltal más szakmáktól és diszciplínáktól jól elkülöníthetők. Kleve a szociálismunka-szakma sajátosságainak leírására a posztmodern filozófia módszerét, a dekonstrukciót veszi igénybe. A posztmodern gondolkodók, mint például Jacques Derrida éppen a nem egyértelmű, paradox és ellentmondásos összefüggéseket elemzik és azt a feladatot tűzik ki célul, hogy a látszólag egyértelmű elméletek következetlenségeire és ellentmondásaira rávilágítsanak. Ennek megfelelően a posztmodern szociális munka is egyfajta dekonstrukciós praxisnak tekinthető, amely a modernitás ambivalenciáinak feltárását végzi el (Kleve 2000, 89). Kleve érvelése szerint ugyanis a szociális munka kialakulása a modernitás krízisének köszönhető, hiszen ez a szakma a modernitás irracionális, a családi életvilágok szétesésének következményeként előálló kiszámíthatatlan problémákat vállalja fel (uo. 87-88).

A dekonstrukciós módszer Kleve gondolatmenetében rámutat arra, hogy miért jár tévúton a szociális munka mint szakma, ha a modern identitás kritériumait követi és az ellentmondások és paradoxonok teljes feloldására törekszik. A szociális munka, hangsúlyozza jelentőség-teljesen Kleve, ambivalens szakma (Kleve 2007, 33). Ennek megfelelően a dekonstrukciós módszer valójában nem más, mint a szociális munka ambivalenciáira irányuló reflexió. A modernitás szakmafelfogása három fontos jellemzőt várt el egy szakmától: 1.) Szaktudományos tudást produkáljon; 2.) Szakmai és etikai értelemben vett autonómiával bírjon; 3.) Legyen egyértelmű társadalmi felhatalmazása. Ezeknek a kritériumoknak viszont a szociális munka nem tud megfelelni, mert közvetítő szerepet tölt be és ambivalenciákkal kell megküzdenie (Kleve 2000, 90-91). A szociális munka nem rendelkezik egyértelmű társa-

dalmi mandátummal, ráadásul szakmai tudása sem korlátozódik egyetlen területre. Számos más tudományágat előfeltételező tevékenységről van szó. Ennek köszönhetően a szociális munka nem rendelhető hozzá a társadalom egyetlen funkcionális rendszeréhez sem. Kleve szerint a szociális munka az életvilágok, társadalmi rendszerek és különböző szakmák között közvetít. Nézőpontja: bio-pszicho-szociális. A klasszikus szakmákhoz viszonyítva, amelyek kizárólag a saját diszciplinájuk határain belül mozognak, a szociális munkának mint szakmának a diszciplináris háttere és működési területe meglehetősen heterogén (uo.).

Kleve felfogásának összefoglalásaként megállapítható, hogy a szociális munka heterogenitásának, a sokféle kihívásnak való megfelelés követelményének a posztmodern tudományelméleti és módszertani háttér felel meg.

Összefoglalás és következtetések

Az általam bemutatott első szakmaelmélet önmagát nyitott vagy szerény elméletnek nevezte, hiszen a esetmegértés hermeneutikai hagyományát követi és azt állítja, hogy egyszer és mindenkorra nem rögzíthetők a szakmaiság kritériumai. A szakmai hitelesség nem az objektív elvekhez való ragaszkodásban, hanem szintén a hermeneutikai módszer segítségével értelmezhető szakmai készségek tudatosításában és elsajátításában nyilvánul meg. A praxis individuális színezetű problémák elé állítja a szakembert, aki a korábban begyakorolt képességei révén az adott eset elemzésére és a hatékony segítség kivitelezésére törekszik. Éppen ezért Burkhard Müller meglehetősen szkeptikus az átfogó és objektivitásra törekvő szociálismunka elméletekkel szemben.

Első megközelítésben Müller hermeneutikai elméletével szembe áll, Staub-Bernaconi megközelítése, aki a tudományos alapokat és az etikai elveket kéri számon a szociális munkától. Ha azonban közelebről szemügyre vesszük érvelését kiderül, hogy a szakmai hitelességet oly módon köti az emberi jogok által megtestesített értékekhez, ami a legtöbb tudománytól meglehetősen idegen. Ezeknek az értékeknek a felvállalása és érvényesítése nála a szakmai hitelesség egyik fontos kritériuma. Ehhez jön még a szociális munka rendszerszemléletű megközelítésének a képviselője. Ebben a szemléletben az egyéni szabadság és a társadalmi igazságosság ugyanolyan mértékben játszik szerepet. Tehát

a hiteles szociális munka Staub-Bernasconi szerint értékközpontú és rendszerszemléletű, amely egyben azt is jelenti, hogy a szociális problémák nem magyarázhatók kizárólag egyetlen diszciplína keretén belül.

Végül Heiko Kleve írásaiban a szociális munka posztmodern szakmaként értelmeződik. A szociális munka állandó szakmai identitásválságát nem negatívumként, hanem a szociális munka gyakorlatának megfelelően, pozitívumként kezeli. Gondolatmenetéből egyenesen következik, hogy a hiteles szociális munka felvállalja a modernitás kihívásait és önmaga tekintetében is szembe néz az ambivalenciákkal és az ellentmondásokkal. A posztmodern szociális munka a hitelesség nevében igényli a pluralitást, az életvilágok sokféleségének jogosságát és az antitotalitárius viszonyulást.

A három szakmaelmélet rövid összegzéséből kiderül, hogy ezek az elméletek számos ponton különböznek, de ugyanakkor mégis hasonló következtetésekre jutnak. Mindebből a szakmai hitelesség és az elméleti oktatás vonatkozásában legalább három fontos következtetés fogalmazható meg:

(1) A szociális munka akkor hiteles, ha nem a fehér köpeny által szimbolizált orvosi tekintély mércéje alapján tájékozódik, de a pszichológiai munka módszertani redukcióját és a pedagógiai viszonyt sem tekintheti a szakmai hitelesség forrásának. A fent említett szakmaelméletek mindegyikében, sajátos a szociális munka gyakorlati kihívásainak megfelelő viszonyulást kell kialakítania, s fel kell vállalnia azokat a bizonytalanságokat, amelyek a klasszikus tudomány- és szakmaideál szempontjából nem kívánatosak. Tehát nem akkor hiteles a szociális munka és az ehhez kapcsolódó elméleti oktatás, ha egy absztrakt tudomány és idegen szakmaeszmét követ, hanem ha a szociális problémák jellemzőire összpontosít.

(2) A hiteles szociális munka tehát elméleteit, módszereit, beavatkozási koncepcióit

a szociális problémák sajátosságaihoz igazítja. Ez azt is jelenti, hogy az esetkezelést,

a csoport- és közösségi munkát nem helyezi el a különféle diszciplínák Prókusztész-ágyába. Az oktatásban ezért a hitelesség kritériummá válik a szociálpedagógia/szociális munka elméleteinek elkülönítése azoktól az elméletektől, amelyek általánosságban a szociális foglalkozások funkcióiról szólnak vagy azoktól az elméletektől és módszerektől, amelyeket kiválóan lehet alkalmazni a szociális szakmában, de eredetileg

más tudományos diszciplínák keretén belül dolgozták ki őket (Kleve/Wirth 2009).

(3) Végül a harmadik lényeges következtetés: Elméleti és gyakorlati szempontból azok a munkamódszerek hitelesek, amelyek képesek a hermeneutikai esetelemzést, az életvilág-irányultságot, a rendszerszemléletet és a konstruktivista-posztmodern törekvéseket integrálni. Ezért véleményem szerint az említett szakmaelméletek oktatásba történő bevonása az igényes szakmai identitás és hitelesség kialakításnak egyik legfontosabb eleme.

Irodalom

- GALUSKE, M. (2003): *Methoden der Sozialen Arbeit: Eine Einführung (5. Auflage)*. Weinheim und München, Juventa.
- KLEVE, H. (2000): *Die Sozialarbeit ohne Eigenschaften: Fragmente einer postmodernen Professions- und Wissenschaftstheorie Sozialer Arbeit*. Freiburg i. Breisgau, Lambertus.
- KLEVE, H. (2007): *Ambivalenz, System und Erfolg: Provokationen postmoderner Sozialarbeit*. Heidelberg, Carl Auer.
- KLEVE, H./Wirth J. V. (2009): *Die Praxis der Sozialarbeitswissenschaft: Eine Einführung*. Baltmannsweiler, Schneider Verlag Hohengehren.
- KNOLL, A. (2010): *Professionelle Soziale Arbeit: Professionstheorie zur Einführung und Auffrischung*. Freiburg im Breisgau, Lambertus.
- KOZMA Judit (2007): A szociális munka professzionalizációja a jóléti államokban I. *Kapocs*, 29. szám, 2-19. old.
- KURTZ, T. (2008): *Die Berufsform der Gesellschaft*. Weilerswist, Velbrück Wissenschaft.
- MÜLLER, B. (2006): *Sozialpädagogisches Können: Ein Lehrbuch zur multiperspektivische Fallarbeit (4. Auflage)*. Freiburg im Breisgau, Lambertus.
- MÜLLER, B. (2012): *Professionalität*. In: Thole, W. (Hrsg): *Grundriss Soziale Arbeit: Ein einführendes Handbuch (4. Auflage)*. Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften 955-974.
- SÁRKÁNY P. (2011): A szociális munka mint alkalmazott etika. *Szociális Szemle* IV. (2011/1-2), 7-18.
- SÁRKÁNY P. (2013): *Theorie und Praxis Sozialer Arbeit. Eine professionstheoretische Auseinandersetzung*. Marburg, Tectum.

- SCHÜTZE, F. (1992): Sozialarbeit als „bescheidene“ Profession. In: Dewe, B./Ferchoff, W./Radtke, F.-O. (Hrsg.): *Erziehen als profession. Zur Logik professionellen Handelns in pädagogischen Feldern*. Opladen, S. 275-454
- STAUB-BERNASCONI, S. (2006): Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechten in der Sozialen Arbeit. In: Dungs, S./Gerber, U./Schmidt, H./Zitt, R. (Hrsg.): *Soziale Arbeit und Ethik im 21. Jahrhundert: Ein Handbuch*. Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 267-268.
- STAUB-BERNASCONI, S. (2007): Dienstleistung oder Menschenrechtsprofession? Zum Selbstverständnis Sozialer Arbeit in Deutschland mit einem Seitenblick auf die internationale Diskussionslandschaft. In: Lob-Hüdepohl, A./Lesch, W. (Hrsg.): *Ethik Sozialer Arbeit: Ein Handbuch*. Paderborn, München-Wien-Zürich, Ferdinand Schöningh, 20-54.